

Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat

Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞI

Genelkurmay Başkanlığı, Ankara

Uzman Arapça Mütercim

ORCID: 0000-0002-5923-3920

Özet

Bu çalışmada Cahiliye devrinde Araplarda sosyal ve iktisadi hayat ile Arapların sosyal yaşayışı ve gelenekleri hakkında bilgiler verilmiştir. İslamiyet'ten önceki Arapların ticaret anlayışları ve geçim kaynakları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Cahiliye kelimesinin anlamı, Arapların İslamiyet gelmeden önce sergiledikleri Cahiliye davranışları ile Kur'an-ı Kerim'de Cahiliye dönemi ile ilgili verilen bilgilere ve ayrıca bu dönemde kadının sosyal hayat içerisindeki konumuna değinilmiştir. Cahiliye devrinde kabile hayatı, ticari amaçla kurulan panayırklar hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat, Kabile Hayatı, Cahiliye Kelimesi, Panayırklar.

Social and Economic Life in Pre-Islamic Age of Ignorance in The Arabs

Abstract

In this study, social and economic life in pre-Islamic age of ignorance in the Arabs was discussed and also information about commercial activities was given. The understanding of trade and the livelihoods of Arabs before Islam was emphasized. However, the meaning of the word Jahiliyah, the behaviors of Arabs before the arrival of Islam and the information given about the period of Jahiliyya in the Holy Quran, and also the position of women in social life is mentioned. General information about tribal life and fairgrounds established for commercial purposes were tried to be given during the Jahiliyyah period.

Keywords: Social and Economic Life in The Arabs, Tribal Life, Word of Ignorance, Fairs.

GİRİŞ

Arapların İslâm öncesi devirleri genel olarak Cahiliye devri olarak adlandırılmıştır. Bu kelime 'cehele' (جهل) kökünden türetilmiş olup, bilgisizlik anlamına gelmektedir. Bununla birlikte eski Arap şiiirinde cehl, kelimesi bilgisizlik anlamında ve ayrıca ilmin zıddı olarak kullanılmıştır. Cahil kelimesi ise azgın, isteklerinin esiri, şiddet yanlısı ve ayrıca sabırsız kişi manalarına gelmektedir. Bu bağlamda cahillikten bilgisizlik değil, bildiği halde isteyerek bilgisizce hareket etmek anlamı çıkmaktadır (Tülücü, 1980: 279).

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Cahiliye kavramı İslamiyet gelmeden önceki Arap toplumunun inançları, sosyal hayatları ve yaşayışlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca Cahiliye kavramı, geçmişte kalmış bir dönemi değil, aynı zamanda bir kültürü ifade etmektedir çünkü Hz. Muhammed devrinde bile bazı Cahiliye adetlerine rastlanmaktaydı. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Cahiliye devrinin özellikleri arasında kan davası, içki, kumar, kabilecilik gibi alışkanlık ve uygulamalar Cahiliye âdeti olarak kabul edilmiş, bu alışkanlıkları yapanların günah işleyecekleri belirtilmiştir. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de insanlar cahiliye düşüncesinden sakındırılmış, Hz. Muhammed'in hanımlarının

Cahiliye dönemindeki kadınlar gibi açılıp saçılmamaları konusunda uyarılmışlardır. Ayrıca Müslümanlar Cahiliye taassubuna düşmemeleri için uyarılmışlardır. Hz. Muhammet'te Cahiliye davasıyla hak iddia eden bizden değildir diyerek İslamiyet'ten sonraki olumsuz tavırları da Cahiliye anlayışı olarak tanımlamış ve Müslümanları uyarmıştır. Bununla birlikte Hz. Muhammed Ümmetimin içinde Cahiliye döneminden kalma dört adet vardır bunlar; soyuyla övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları aracı edinerek yağmur beklemek ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak olduğunu belirterek Müslümanların bu alışkanlıklardan vazgeçmelerinin kolay olmayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Cahiliye dönemini yalnızca İslamiyet'ten önceki dönem olarak tanımlayamayız (Altıntaş, 1996: 3). Bununla birlikte Cahiliye Araplarının İslamiyet gelmeden önce sergiledikleri Cahiliye davranışları arasında kibir, gasp, içki, fuhuş, kumar, kan davası, faiz, hırsızlık, yetim malı yeme gibi kötü alışkanlıklar oldukça yaygındı. Bu davranışlar Arapların kusurları, Mesâlibü'l-Arab (مَثَالِبُ الْعَرَب) olarak adlandırılmışlardır. Bu kötü alışkanlıklar Cahiliye devri Araplarında oldukça yaygındı. Bu kötü adetlere rağmen Cahiliye döneminde hayatlarını bu kötü alışkanlıklardan uzak kalarak sürdüren ve Arapların erdemleri, Fedâilü'l-Arab (فَضَائِلُ الْعَرَب) olarak adlandırılan bağımsızlığına özgürlüğüne düşkün, yiğitlik, cesaret, sabır, zayıfı korumak, haksızlığa karşı koymak, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendisine sığınanı himaye etmek, kanaatkârlık gibi güzel davranışlar gösteren insanlarda bulunmaktaydı (Kazancı, 1986, I: 103).

Cahiliye devri kültürü sözlü gelenek sayesinde nesilden nesile aktarılabilmıştır. Cahiliye şiiri sözlü gelenek aktarımının en güzel örneğidir. Araplarda Cahiliye devrinde mensup olduğu kabile ile övünmek oldukça yaygındı. Bununla birlikte övünme Cahiliye şiirinin en önemli konusunu oluşturmaktaydı. Bir kişi övüleceği zaman malı veya sahip olduğu maddi güçle değil daha çok cesurluğu, cömertliği ve adaleti gibi kişisel özellikleri ön plana çıkarılmaktaydı (Çetin, 1973: 87).

Cahiliye devrinde Araplar mensup oldukları kabile ile övünmekteydiler ayrıca kabile üyelerinin her birinin temel görevi kabileleri ile övünmekti fakat kabileyi övme işini meslek olarak yapan kabile şairleri ve hatipleri bulunmaktaydı. Cahiliye devrinde kabile ile övünme âdeti Cahiliye şiirini ve şairlerini oldukça etkilemiştir. Bu bağlamda Cahiliye şiirinin esas konularını kabileyi methetmek, kabileyi düşman olanları eleştirmek, kabile üyelerini kavgalı olduğu kabileyeye karşı intikam almaya teşvik etmek, kabile savaşlarını ele almak, savaşlarda ölen kabile üyelerine mersiyeler yazmak gibi konulardan oluşmaktaydı (Ali, 1969, I: 477).

Cahiliye devrinde yazılan şiirlerde genellikle kabileyi övme ön plana çıkmaktaydı. Bu dönemde şairler barışmak yerine düşmanlığı, anlaşmak yerine savaşmayı şiirlerinde ele almışlardır. Bu dönemde şairler kabileler arası savaş çıkarmayı ve bozgunculuğu kendilerine vazife edinmişlerdir. Bununla birlikte kabileleri barışa davet eden ve savaşmaktan uzak durmalarını isteyen şair sayısı yok denecek kadar azdı. Cahiliye devrinde şairler sosyal hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktaydılar. Şairler, önemli bir panayır olan Ukâz panayırında düzenlenen şiir yarışmalarına katılırlardı bu panayırda birinci gelen şairin şiiri Kâbe duvarına asılırdı. Cahiliye devrinde düzenlenen Ukâz panayırında farklı zamanlarda birinci olan şairler ise İmruu'l-Kays (ö.540), Tarafe b. el-Abd (ö.546), Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö.609), Lebîd b. Rebîa (ö.661), Amr b. Kulsûm (ö.584), Antare b. Şeddâd (ö.614), el-A'shâ (ö.629) ve Nâbiğa ez-Zübyânî (ö.604)'dir (İbn Kuteybe, 1950: 37).

1. CAHİLİYE DEVRİNDE ARAPLARDA SOSYAL HAYAT

Araplar Bedevîler ve Haderîler olmak üzere iki kısma ayrılmışlardı. Haderî Araplar köylerde ve şehirlerde yerleşik bir şekilde tarımsal faaliyetler ile uğraşarak ticaret yaparak ve el sanatları ile yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bedevî Araplar ise çölde hayvan yetiştirerek, avlanarak, ticaret yaparak ve kervanlara baskınlar düzenleyerek geçimlerini sağlardı. Arap toplumunun temelini kabileler oluşturmaktaydı. Arapların en önemli hedefi çok sayıda erkek çocuğa sahip olmaktı ancak bu sayede diğer kabilelerin gözünde saygın bir yer edinebilirlerdi. Ayrıca diğer kabile üyeleri de birden fazla erkek çocuk sahibi olan ve akraba oldukları kabilenin üyesi olarak kendilerini görürlerdi. Bu şekilde birleşen aileler büyük bir topluluk haline gelerek kabileleri oluşturdular. Zayıf kabileler güçlü

kabileler ile birleştikten sonra güçlü kabilenin ismini alırlardı. Bununla birlikte Cahiliye devrinde Araplar için kabile bağı en önemli unsurdur. Araplar ancak kan bağına dayalı bir otoriteyi ve idare şeklini kabul ederlerdi. Bu bağlamda Araplar kabileleri ile olan bağlarından kopmayı büyük bir yıkım olarak görürlerdi (Çağatay, 1982: 28).

Bununla birlikte, Bedevî Araplar hayatlarını ancak mensup oldukları kabileler sayesinde devam ettirebilirlerdi. Çünkü kabile koruması sayesinde canlarını ve mallarını koruyabilirlerdi. Bedevî ve Hadarî Araplar için nesebe (soy) bağlılık çok önemliydi çünkü soya bağlılık neslin devamı için oldukça önemliydi. Cahiliye Arapları soy bilgisinde oldukça ileri gitmişlerdi ve atalarının adını ezbere bilirlerdi. Cahiliye Araplarında bazen soy anneyle de başlayabilirdi, ancak baba ailenin reisiydi. Ataerki bir toplum yapısı hâkimdi. Bununla birlikte kabile mensubu bir kişi kendi kabilesine karşı bir suç işlerse ve işlediği suç kabilesi tarafından üstlenilmezse suç işleyen kişi kendini korumak için başka bir kabilenin koruması altına girerdi. Fakat kendi kabilesine karşı suç işleyen kişi yabancı bir kabileye mensup bir kişiyi öldürürse mensup olduğu kabile ile öldürdüğü kişinin kabile üyeleri intikam almak için harekete geçerlerdi. Bazen iki kabile kan davasına karşılık diyet yoluyla anlaşmazlığı giderirlerdi ancak çoğu zaman dökülen kana karşılık kan istenir ve kabileler arası kan davaları yıllarca sürerdi. Kabile için çalışmak ve her ortamda kabileyi övmek ve korumak oldukça önemliydi. Cahiliye döneminde öne çıkan bir şiir beytine göre “Senin gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder. Sen zalim olursan o da seninle birlikte zalim olur” beyti ile Araplar arasında darbimesel (atasözü) haline gelen “Zalim olsun mazlum olsun kardeşine yardım et” sözü bu durumu açıklamaktadır. Cahiliye devrinde söylenen bu iki söze benzeyen Hz. Muhammed’in hadisinde ise zalim kardeşe ancak zulmüne engel olmak suretiyle yardım edilebileceği belirtilmektedir (Dellu, 2004: 136).

Kabileler kişisel özellikleri ve maddi durumuna bakarak bazı kişileri kabilelerine şeyh (reis) olarak kabul ederlerdi. Şeyh kabile üzerinde mutlak bir otoriteye sahip değildi bir nevi danışmandı. Bu bağlamda kabileyi ilgilendiren önemli konular şeyh ve kabile mensupları arasında görüşülüp karara bağlanırdı. Bedevî Araplar kabile şeyhini kendilerinden üstün bir şahsiyet olarak görmezlerdi. Şeyhlik babadan oğula geçerdi ancak daha çok şeyhin kabiliyetli ve maddi olarak iyi durumda olan oğlu şeyh olma konusunda daha şanslıydı. Bununla birlikte şeyhlik konusunda anlaşmazlık çıkar ve bu yüzden kabileler birbirleriyle çatışırldı. Cahiliye devrinde her kabilenin hayatını sürdürdüğü ve kendine ait olduğunu kabul ettiği bir arazisi vardı. Bedevî Araplarında toplu halde yaşama hayatın devam etmesi için gerekiyordu çünkü Cahiliye döneminde birey ancak mensup olduğu topluluk sayesinde sosyal yaşamda kendine yer edinebilirdi. Bu devirde özel mülkiyet kavramı yoktu çünkü hayvanlarını otlattıkları yerler ve su kaynakları herkesin ortak kullanım alanıydı. Cahiliye devrinde kabile hayatının kurallarını atadan kalma örf ve âdetler belirlerdi. Bununla birlikte Cahiliye döneminde Araplarda farklı nikâh şekilleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda Nikâh-ı mut‘a’ adı verilen bir erkeğin ücret karşılığı belli bir süre için bir kadınla yapmış olduğu evlilik çeşidi vardı. Bir diğer nikâh çeşidi ise Nikâh-ı bedel’di. Bu nikâh türünde iki erkek eşlerini belli bir müddet için değiştirirlerdi. Nikâh-ı istibdâ ise kendi soyundan daha soylu ve daha akıllı bir çocuk sahibi olmak isteyen erkek, evli olduğu eşini kendisinden daha soylu ve zeki bir erkekle ilişkiye girmesine izin verirdi. Kadın hamile kaldıktan sonra kendi kocasının evine döner hamilelik boyunca erkek eşiyile ilişkiye girmezdi. Dünyaya gelen çocuk kocadan olmuş kabul edilir ve mirasçı sayılırdı. Cahiliye döneminde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinde herhangi bir sakınca yoktu. Kızlar 12 yaşına basmadan evlendirilirlerdi küçük yaşta evlendirilen kızlar dünyaya çocuk getirdikten sonra aileden biri olarak kabul edilirlerdi. Bu devirde evli kadın dünyaya çocuk getirmeden hayatını kaybederse kocasına baş sağlığı dilenmezdi. Nikâhın herhangi bir bağlayıcılığı yoktu. Üvey anneler ölen babadan kalmış bir miras olarak görülür ve ailenin yaşça en büyük oğlu ile evlendirilirlerdi. Eğer büyük oğul bu evliliği istemezse bu evlilik hakkı istekli olan diğer erkek kardeşlere ve akrabalara geçerdi. Boşanmalar oldukça fazlaydı evlenme ve boşanma kararını erkek verirdi. Boşanan kadınının başka bir erkekle evlenebilmesi için aradan bir yıl geçmesi gerekirdi. Çölde hayatını sürdüren kadınlar erkeklerden daha fazla çalışmaktaydılar çünkü bu kadınlar hayatlarını devam ettirebilmek ve ailelerinin ihtiyaçlarını giderebilmek için her gün yemek yapar,

çamaşır yıkar, süt sağarlardı. Ayrıca yakacak toplarlardı bu zor yaşam koşullarına rağmen çölde yaşayan kadınlar şehirde yaşayan kadınlara göre daha çok itibar görüyorlardı ve daha fazla özgürdüler (Çağatay, 1982: 29-30).

Cahiliye döneminde Araplar için birden fazla erkek çocuk babası olmak gurur kaynağıydı. Kız çocukları dünyaya geldiğinde rahatsızlık duyarlardı. Kur'ân-ı Kerim'de belirtildiği gibi 'Kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten çekinmezlerdi' (et-Tekvîr, 81/8-9). Bununla birlikte bazı aileler 'Fakirlik endişesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi' (el-İsrâ, 17/31) erkek çocukları silah tutma çağına gelmeden mirastan pay alamazlardı. Kendilerine uygun gördükleri çocukları kendi soylarından kabul ederek miras hakkı tanınırlardı. Kötü ve istenmeyen bir davranışta bulunan çocuklarını kabileden uzaklaştırırlardı. Çocuklara ilkel bir eğitim verilirdi çocukların anne ve babalarının isteklerine boyun eğmeleri zorunlu bir durumdu. Cahiliye devrinde Araplar sıradan bir hayat sürmekteydiler. Bu bağlamda Araplar develerini otlattıktan sonra boş zamanlarında sohbet eder, avlanır ve baskınlar düzenleyerek hayatlarını geçirirlerdi. Bazen de hayal kuran Araplar şiirler söylerlerdi disiplinden hoşlanmazlardı. Cahiliye Araplarının temel yiyecekleri deve eti, süt, hurma ve sevik adı verilen kavrulmuş un şeklindeki besinlerden oluşmaktaydı. Hurma en önemli gıdalardan birisiydi bir diğer önemli yiyecek ise arpa unundan yapılan yufka ekmektir. Cahiliye Arapları için deve en önemli geçim kaynağıydı ancak deve sayesinde çölde göç edebilir hayvanları için su ve uygun otlaklar bulabilirlerdi. Hz. Ömer, Arapların ancak develerin huzur bulacakları yerde mutlu olacağını söylemiştir. Bununla birlikte Araplar develeri ulaşım aracı olarak kullanmış ayrıca develerin etinden faydalanmış derisinden elbise yapmış, kılını çadır yapımında kullanmış, gübresinden ise yakacak olarak faydalanmıştır (Montagne, 1950:5-6).

Cahiliye devrinde, okuryazar oranı oldukça azdı ve ayrıca basit ve sade elbiseler kullanılmaktaydı. Bu bağlamda entari ve Abâye (عباية) adı verilen omuzlardan ayak bileklerine kadar uzanan bol kesim olan bir elbise giyerlerdi. Zenginler ise entarinin üzerine kaftan giyerlerdi. Başlarına Agel adı verilen erkeklerin kefiyelerinin (şal) üzerine bağladıkları, yünden örme kalın, siyah çember bağ takarlardı. Ayakkabı fazla kullanılmazdı genellikle yalın ayak dolaşırlardı ancak zengin kişiler bazen çizme ve terlik giyerlerdi. Sakal erkekliğin simgesi olarak görülürdü. Cahiliye devrinde erkekler bıyıklarını düzenli olarak kısaltır ve verdikleri sözü yerine getireceklerini söylerken bıyıkları üzerine yemin ederlerdi. Erkekler intikamını alana kadar güzel koku kullanmaz ve saçlarını yıkamazlardı. Cahiliye döneminde toplum hürler, mevâlî ve kölelerden oluşmaktaydı. Hürlerde kendi arasında eşraf ve avam olarak ikiye ayrılırdı. Başlıca sosyal sınıfları seyyidler (reis, şeyh), hükümdara yakın devlet adamları, komutanlar, tüccarlar, sanatkârlar ve çiftçiler oluşturmaktaydı. Köle ve cariyeler herhangi bir hakka sahip değillerdi bununla birlikte köle ve cariyeler bir mal gibi miras kalabilir, pazarlarda satılır ve günlük işlerde kullanılırlardı. Azat edilen kölelere mevâlî adı verilirdi özgürlüklerini elde etmiş olmalarına rağmen hür insanlarla evlenmeleri yasaktı. Cahiliye devrinde; içki içmek, fuhuş yapmak ve kumar oynamak ve eğlence meclisleri düzenlemek oldukça yaygındı. Avcılık sevilerek yapılan bir uğraştı güzel konuşmak, cömert olmak, misafiri ağırlamak oldukça önemliydi. Şiir ve Şaire büyük önem verilirdi alışveriş yapmak için kurulan panayırarda şairlerin şiirlerini okumaları istenirdi birinci olan şairi kabileler tebrik eder ve şaire çeşitli hediyeler sunarlardı. İrz ve namuslarına oldukça düşkün olan Cahiliye Arapları, kadınlarının düşman eline geçmemesi için savaş esnasında bütün güçleriyle çarpışarlardı (Ali, 1969, IV: 271-272).

Cahiliye Arapları, misafiri sever ve ikramda bulunurdu ve bu durumla övünürlerdi. Misafire ikramda bulunmamayı ve kendilerine sığınan kişileri korumamayı Allaha karşı yapılmış bir saygısızlık olarak görürlerdi. Bağımsız yaşamaya ve özgürlüğe düşkün olan Cahiliye Araplarının yaşamında yağma ve baskın düzenlemek oldukça yaygındı. Arap atlarının çevik oluşu ve kılıçlarının keskinliğiyle gurur duyarlardı. Toplum içerisinde övülmekten, saygı görmekten, asaletlerinden ve cesur oluşlarından bahsedilmesinden hoşlanırlardı (Hitti, 1980, I: 45).

2. CAHİLİYE DEVRİNDE ARAPLARDA İKTİSADİ HAYAT

Genel olarak Arabistan çöllerle kaplı olduğu için tarım ve hayvancılık istenilen seviyede yapılamıyordu. Tarıma uygun araziler sahil boyunca uzanmaktaydı (Emîn,1976: 27). Su bulunan bölgelerde sebze ve hurma yetiştirilirdi yağın yağmurlar sonucu yeşeren otlak alanlarda hayvanlarını besler, vadilerde çeşitli sebze ve meyveler yetiştirirlerdi. Hicaz'da hurma, Yemen'de buğday, Asîr bölgesinde zambak ve Tâif'te ise üzüm yetiştiriciliği oldukça yaygındı. Yemen'e yağmurlar düzenli bir şekilde yağdığı için tarım yapmaya elverişliydi, bundan dolayı Yemen (الأرض الخضراء) yeşil arazi olarak adlandırılırdı. Bu bağlamda Yemen halkı yağmur sularından faydalanmak için su bentleri ve barajlar inşa etmişlerdi. Basra körfezinde de tarıma uygun araziler bulunmaktaydı. Necid'te Arpa ve Buğday yetiştirilirdi. Arabistan'ın tahıl ambarı Yemâme idi tarımsal üretimin yanında hayvancılık ta önemli bir geçim kaynağıydı. Cahiliye Arapları deve ve keçi yetiştiriciliğinden önemli gelir elde ederlerdi. Ayrıca iyi cins Arap atı yetiştiriciliği de yapılmaktaydı. Cahiliye devrinde; dokumacılık, demircilik, dericilik, terzilik, şarapçılık, kuyumculuk, marangozluk ve itriyatçılık (güzel koku üretimi) yapan atölyeler bulunmaktaydı. Bununla birlikte sahil kesiminde balıkçılık ile inci ve mercan avcılığı yapılırdı. Tarım arazilerinden elde edilen ürünün bir kısmı fakirlere, bir bölümü de putlara verilmek için ayrılırdı (Efgani,1960: 23-24). Cahiliye devrinde, ticaret tarım faaliyetlerinden daha çok gelir getirmekteydi. Bu nedenle Cahiliye Arapları çok eski tarihlerden itibaren ticaret yaparak geçimlerini sağlardı. Bu bağlamda "Her Arap iyi bir tüccardır" sözü atasözü haline gelmişti. Hz. Muhammed'de peygamber olmadan önce geçimini ticaret yaparak sağlamıştı. Hz. Hatice gibi ticaretle uğraşan kadınlarda bulunmaktaydı. Bununla birlikte Arabistan'ın coğrafi konumu ve Sâmi dillere yakın olması nedeniyle Araplar; Bâbilliler, Asurlular, Ârâmîler, Habeşliler ve Fenikelilerle tercümana ihtiyaç duymadan konuşup ticaret yapabilmekteydiler. Bu durumun Cahiliye Araplarında ticaretin gelişmesine ve önemli bir geçim kaynağı olmasında etkisi bulunmaktadır (Hamidullah, 2004, II: 995).

Yemenliler tarımsal faaliyetlerde ve ticaretle de Hicaz halkından öndeydiler. Bununla birlikte Yemen ve Hindistan arasında ticari faaliyetler yoğun bir şekilde uzun yıllardan beridir devam etmekteydi. Yemenliler; Mısır, Fenike ve Asur halklarının ihtiyacı olan ürünleri Hindistan'dan getirdikten sonra kara ve deniz yollarını kullanarak onlara ulaştırmaktaydılar. Hindistan'dan değerli altın, mücevher ile baharat ve çeşitleri, Doğu Afrika sahillerinden ise koku, deve kuşu tüyü ve fildişi ithal edilirdi. Dışarıya ise Arap zambak ve buhur satılırdı. Hindistan ile Doğu Afrika sahillerinden satın alınan ticari mallar Mısır, Suriye ve Irak bölgesine ulaştırılmaktaydı. Daha sonra ticaret kervanları aracılığıyla Mekke ve Yesrib'e uğrar bir müddet geçtikten sonra Hicr (Medâin-i Salih) üzerinden Nebatilerin başkenti olan Petra bölgesine ulaşır, burada ticaret yolları ikiye ayrılırdı bu yollardan biri Fenike, Filistin ve Tedmur'a diğeri de Mısır'a giderdi. Irak ile ticari faaliyetleri ise Arabistan'ın doğusundan giden yol veya deniz yolu takip edilerek Basra körfezi üzerinden gerçekleştirilirdi. Hindistan'dan gelen ticari mallar Aden'de toplanır, kafileler vasıtasıyla ve kara yolu kullanılarak Petra'ya ya da deniz yoluyla Akabe körfezine gönderilirdi. Buradan da Suriye, Filistin ve Mısır'a ulaştırılırdı (Hitti, 1980,I: 38-39). Romalıların denizcilik faaliyetlerine başlamalarından sonra Yemen'in deniz ticaretindeki egemenliği el değiştirdi. Bununla birlikte I. asırda ise Hicazlılar ticari faaliyetlerde Yemenlileri geride bırakmayı başarmışlardır. Hicazlı tüccarlar Yemen ile Habeşistan'dan aldıkları ticari malları Suriye, Mısır ve İran'a satmak suretiyle iyi gelir elde etmişlerdir. Mekke tarımsal faaliyetler için uygun bir yer değildi ancak burada Cahiliye devrinde bile kutsal sayılan Kâbe bulunmaktaydı. Kâbe sayesinde Mekke önemli bir ticaret bölgesi haline almıştı. Bununla birlikte Mekke coğrafi konumu nedeniyle ticaret yollarının kesiştiği bir noktaydı (Lewis, 1979: 20).

İslamiyet gelmeden önce Kureyş kabilesi Mekke'nin idaresini ele geçirmiş ve bu sayede Mekke'de ticari faaliyetleri kontrol edebilmişlerdir. Hz. Muhammed'in baba tarafından dördüncü dedesi olan Kusay b. Kilâb'ın (ö.480) torunları ise Suriye, Habeşistan, Irak ve Yemen yöneticileri tarafından kendilerine verilmiş ticari izinler sayesinde Mekke'li tüccarların ve kervanların Suriye, Habeşistan, Irak ve Yemen'de güvenli bir şekilde dolaşmalarına olanak sağlamışlardır. Bununla birlikte Mekke'nin adı geçen ülkelerle herhangi bir sınırı olmamasına rağmen adı geçen devletlerle anlaşması sayesinde

ticari kervanlarını olabilecek baskınlara ve yağmalara karşı güvence altına almıştır. Hz. Muhammed'in büyük dedesi ve Benî Hâşim'in atası sayılan Hâşim b. Abdumenâf (ö.524) Kureyş kabilesinin daha rahat ticaret yapabilmesi için Bizans İmparatoru I. Leon ve Gassânî melikiyle anlaşmış ve bu sayede Kureyşlilerin serbest bir şekilde ticari seyahatler yapabilmelerine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Mekkelilerin ticari faaliyetlerinin gelişmesine fayda sağlamış ve yapılan anlaşmaya göre Mekkeli tüccarların Bizans'a ait bölgelerde mallarını güven içerisinde satacak Mekkeliler de Bizanslı tüccarların mallarını pazar yerine taşırken herhangi bir nakliye ücreti almayacaklardı. Anlaşma gereği ticaret kervanlar dinlenmek için mola verdiklerinde kervanın ihtiyacı olan su, yakacak ve hayvanlar için ot temin ediliyordu (Ali, 1969, IV: 115).

3. CAHİLİYE DEVRİNDE KURULAN PANAYIRLAR

Yıl boyunca belli dönemlerde Cahiliye devrinde ticari faaliyetlerin yoğun olduğu panayırlar kurulurdu. Bu panayırlara farklı milletlere mensup tüccarlar katılırdı. Bu panayırlar ise Dumetu'l-Cendel, Muşakkar, Suhar, Debâ, Şihr, Aden, Sana ve Ukaz, panayırlarıdır.

3.1. Dumetu'l-Cendel: Kuzey Arabistan'da Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan önemli bir ticaret merkezi olarak kabul edilirdi. Rebiu'l-Evvel ayının ilk günü faaliyetine başlar aynı ayın ortalarına kadar açık olurdu. Bu panayırları idare eden kişinin izni olmadan ticaret yapmak, idare eden kişi mallarını satmadan diğer tüccarların kendi mallarını satmaları yasaktı. Pazarı yöneten kişi satılan mallardan öşür adı verilen onda birlik vergi alırdı. Bununla birlikte Dûmetu'l-Cendel panayırında şiir yarışmaları yapılırdı birinci olan şaire hediyeler verilirdi (Mehran, 1980: 487).

3.2. Muşakkar: Rebiü'l-Evvel ayı geçtikten üç ay sonra kurulan bu panayır aynı ayın bitimine kadar sürerdi bu pazara Arapların yanı sıra İranlılarda ticaret yapmak ve mallarını satmak için katılırlardı. Bu pazar Bahreyn Körfezinde kurulurdu. Pazarı yönetenler satılan mallardan öşür adı verilen onda birlik vergi alırlardı. İslamiyet'ten önce Hz. Muhammet'te ticaret yapmak için Muşakkar pazarını ziyaret etmişti (Ahmed b. Hanbel, 1995, I: 56).

3.3. Suhar: Recep ayının yirmi beşinde Umman'da deniz kıyısında bulunan bu panayır faaliyetlerine başlardı. Bu pazarda dokuma ürünleri ile demirden imal edilmiş malzemeler, altın, şarap ve koku gibi çeşitli ürünler satılmaktaydı (Ezrakî, 1858: 133).

3.4. Debâ: Umman sahilinde bulunan bu panayır Hindistan'a açılan bir liman kentiydi. Bu Pazar Receb ayının son gününde kurulur pazarı idare eden kişi satılan mallardan öşür adı verilen onda birlik vergi alırdı. Debâ pazarı uluslararası bir panayırdı çünkü bu pazara Hindistan'dan, Çin'den, İran'dan ve Arap yarımadasından tüccarlar katılırdı (İbn Habib, 2018: 266).

3.5. Şihr: Umman ve Aden arasında kurulan bu panayır Şaban ayı ortalarında faaliyete geçerdi. Bu pazarda deri ve kumaş gibi ticari ürünler satılırdı (Şehhâle, 1972: 16).

3.6. Aden: Hint Okyanusu kıyısında, güney Yemen'de bulunan bir limandır. Bu panayır Ramazan ayının birinde başlayıp onuna kadar sürerdi. Pazara getirilen mallardan öşür adı verilen onda birlik vergi alınırdı. Bu pazara özgü 'Halûk' ismi verilen koku satılırdı bu kokuyu Adenlilerden başka kimse imal edemiyordu. Bununla birlikte bu koku Kâbe'nin güzel kokması içinde kullanılırdı. 'Halûk' adlı koku en önemli ihraç ürünüydü bu kokuyu tüccarlar satın alıp İran ve Doğu Roma topraklarına götürüp satmışlardır (Ezrakî, 2017: 241).

3.7. Sana: Güney Arabistan'da kurulan bu panayır Ramazan ayının ortasında başlar ayın sonuna kadar sürerdi. Bu pazarda da satılan mallardan öşür adı verilen onda birlik vergi alınırdı pazarda dokuma, pamuk ve demir gibi ürünler satılmaktaydı (Said el-Afgânî, 1982: 120).

3.8. Ukaz: Zilkadde ayında başlar ve yirmi gün sürerdi. Mekke'de kurulurdu. Panayırlar arasında farklı bir yeri vardı çünkü bu pazara insanlar sadece alışveriş yapmak için gelmez ayrıca meselelerini

çözmek için gelirlerdi. Bu pazarda davalara bakacak olan bir yetkili bulunurdu davalı kişileri dinler ve olayı karara bağlardı. Bir kimse intikam alacağı kişiyi bulmak için Ukaz'a gelirdi. Bu pazarda şîr yarışmaları düzenlenir, birinci olan şaire hediyeler verilirdi. Hatipler kürsüye çıkar ve pazarda kendi kabilesini öven ve yücelten konuşmalar yaparlardı. Ukaz panayırı Cahiliye Araplarının hem ticaret yaptıkları hem de sosyalleştikleri bir pazardı (Zeydan, 1971, I: 30).

SONUÇ

İslam öncesi Arap toplumu çöl şartları nedeniyle kabile sistemine dayanan bir düzenden meydana gelmiştir. Çölde iklim ve yaşam koşulları sert olduğundan küçük topluluklar şeklinde yaşamak zor olduğu için insanlar hayatlarını devam ettirebilmek amacıyla kabile şeklinde yaşamışlardır. Kendine göre kuralları sayesinde yüzyıllar boyunca Kabile sistemi Araplar arasında devam etmiştir. Kabile yaşantısı sayesinde insanlar soylarını devam ettirebilmiş ve güvenliklerini sağlamışlardır. Kabileye ait olmak kişinin var olma garantisi anlamına geldiği için insanlar kabilelerine bağlanmış ve kabile geleneklerine uygun hareket etmişlerdir. Çünkü kabile kurallarına uymayan ve kabilede düzeni bozan kişi, mensup olduğu kabilesi tarafından dışlanmakta ve kabile tarafından himaye edilmemektedir. Bu durum kabileden dışlanan kişinin karşılaşılabileceği en büyük sorundur. Çünkü kabile kuralları dışına çıkan üyelerin himaye garantisi iptal edilir ve kabile sisteminin dışına atılırdı. Cahiliye döneminde Arapların en önemli geçim kaynağı baskın ve yağmalardı. Bu yağmalar genellikle aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan kabilelere yapılırdı saldırıya maruz kalan kabile intikamını almak için uygun zamanı kollardı. Cahiliye Arapları haram ayları olan Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarında birbirleriyle savaşmaz, baskın ve yağma yapmazlardı. Bu aylarda Arap kabileleri barışı fırsat bilerek Mekke'ye gelerek kurulan panayırlarda alışveriş yapıyorlardı. Hacılar birkaç gün konaklıyor, ihtiyaçlarını gideriyor, mallarını satıp, gece sohbeti ve eğlenceler düzenliyorlardı. Cahiliye dönemi Araplarında tek eşlilik bulunmamaktaydı. Bir erkek birden fazla kadınla evlenebiliyordu bu evliliklerin hukuki bir dayanağı yoktu. Çetin çöl şartlarında erkek çocuk sahibi olmak bir ayrıcalık göstergesiydi. Erkek çocuk soyun üremesi için oldukça önemliydi bu nedenle kız çocukları ikinci sınıf insan muamelesi görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (1995). Müsned. (Nşr). Şuayb el-Arnaût Beyrut: I.
- Altıntaş, R. (1996). Bütün Yönleriyle Câhiliyye. Konya.
- Ali, C. (1969). El-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm. , Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin. I-IV.
- Çağatay, N. (1982). İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. Ankara.
- Çetin, N. (1973). Eski Arap Şiiri. İstanbul.
- Dellu, B. (2004). Ceziretu'l-Arab Kable'l-İslam: et-Tarihu'l-İktisadi, el-İctimai, es-Sekafi ve's-Siyasi. Beyrut: Daru'l-Farabi.
- Emîn, A. (1976). Fecrü'l-İslâm. (Trc.) Ahmet Serdaroğlu. Ankara.
- Efgani, S. (1960). Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm. Dımeşk: Daru'l-Fikr.
- Ezrakî, Ebul Velid (2017). Ahbâr-u Mekke. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ezrakî, Ebu'l- Velid Muhammed b. Abdullah (1858). Kitâbu Ahbâr-ı Mekke. (Nşr). Wüstenfeld: Leibzig.
- Hamidullah, M.(2004). İslâm Peygamberi. (Trc). Mehmet Yazgan İstanbul II.
- Hitti, P.K.(1980). Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi. (Trc). Salih Tuğ İstanbul: Boğaziçi yayinevi.
- İbn Habib (2018). el-Muhabber. (Çev). Adem Apak- İsmail Güler. Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Kuteybe (1950). eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'. (Nşr.) Ahmed M. Şâkir Kahire. I-II.

- Kazancı, A.L. (1986). Câhiliyye Döneminde Müsbet Davranışlar. UÜİFD, 1, 103-111. Bursa.
- Lewis, B. (1979). Tarihte Araplar. (Trc). Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul.
- Mehrân, M.B. (1980). Dirâsât fî târîhi'l-'Arabi'l-ka'dîm. Riyad.
- Montagne, R. (1950). Çöl Medeniyeti. (Trc). Avni Yakalıoğlu İstanbul.
- Said el-Afgânî (1982). Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm. (Çev). Neşet Çağatay İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 153 (dördüncü baskı).
- Şehhâle, A.A. (1972). Dirâsât fî Târîhi'l Arab. Kahire.
- Tülücü, S. (1980). Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i. Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 4, 279-281.
- Zeydan, C. (1971). Medeniyet-i İslamiye Tarihi. (Trc). Zeki Meğamiz, İstanbul: Doğan Güneş Yayınları I.